

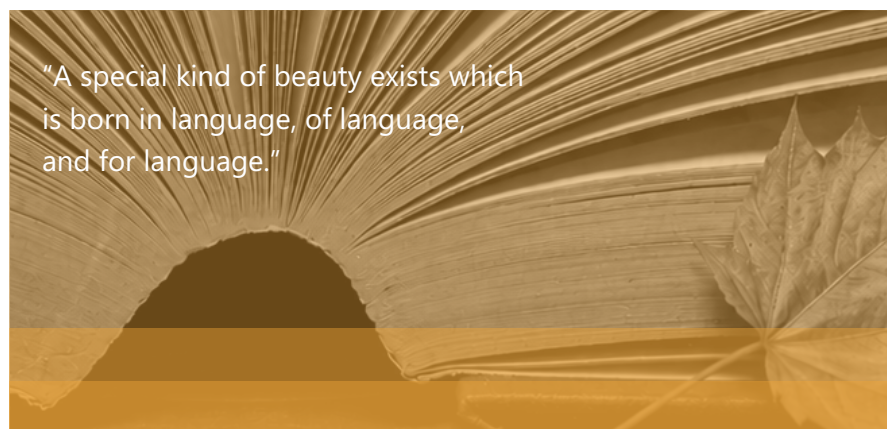


VOLUME 9, SEPTEMBER 2026

ISSN: 3060-4958



"A special kind of beauty exists which
is born in language, of language,
and for language."



**UZBEKISTAN STATE WORLD
LANGUAGES UNIVERSITY**

MORE INFO:

www.lingvospektr.uz

t.me/thelinguaspectrum



CONTENTS

LINGUISTICS		4
Sapayeva B.R.	The Artistic Interpretation of the Heroic Figure in Ancient Eastern Epics such as "Gilgamesh" and the "Shahnameh"	5
Mamarasulova G.A.	Translating Political Intent in Uzbek-English Presidential Discourse	11
Abdullaeva R.X.	National-cultural specifics of reflecting the aesthetic assessment of a person in the proverbial linguistic worldview	21
Ibragimova Sh.N.	Why Does AI Understand Some People Better Than Others? A Linguistic Perspective on Human-AI Communication and the Changing Human Mind	33
Khalliyeva G.I., Bazarbayeva J.M.	The Scholarly Study of Bobojon Sanoiy's Works	41
Rustamova D. M.	Phraseology and the dynamics of suspicion: a comparative linguocultural framework for Uzbek and English detective novels	51
Usmanaliyeva S.R.	Semantic structure of national-cultural scripts in English and Uzbek phraseological units: a comparative-cognitive analysis	62
Talibjanova A.L.	The Specificity of Youth Slang in English Journalistic Discourse	71
Akhmedova G.Ya.	Comparative-typological analysis of the concept "loneliness" in English and Uzbek lexicographical sources	78
Khakimova D.I.	Intensity and Typology of Hybridization within Digital Platforms (Materials from Telegram, TikTok, Instagram, Facebook)	85
Ismatov J.I.	Contemporary Trends in the Development of English Cultural Linguistics: Insights from Recent UK Studies	95
Borijonova G.Z.	Jean Rhys's Postcolonial Feminist Response to Brontë's Jane Eyre	102
Nazarova G.A.	The introduction and adaptation of English loanwords into the Uzbek language in the context of globalization	111
Olimova M.X.	Artistic interpretations of the symbol of seven in Uzbek national literary thought	122
Kuchkarov Sh.A.	Transformation of the information and communication environment under the influence of generative artificial intelligence	129
Djumabayeva J.Sh., Atadjanova M.I.	Classification of adverbs in English and Uzbek linguistics: similarities and differences in theoretical approaches	138
Usmonov O.I. Mukhiddinova D.Sh.	Pragmatics of indirect speech in the Russian and Uzbek communicative space	149
Sodiqova S.I., Mukhiddinova D.Sh.	Beyond the proper name: secondary person nominations as markers of social identity in digital media discourse	156

The Scholarly Study of Bobojon Sanoiy's Works

Khaliyeva Gulnoz Iskandarovna²

gulnoz7410@mail.ru

Doctor of Philology, Professor, Head of the
Department of World Literature,
Uzbekistan State World Languages University

Bazarbayeva Jamila Maqsudbekovna

jamilabazarbayeva7@gmail.com

Teacher,
Secondary School No.20 (MTTB)

Annotation

This article provides a comprehensive analysis of the state of scholarly research, the source-study characteristics, and the philosophical and social views of Bobojon Sanoiy, a major representative of the nineteenth-century Khorezm enlightenment and translation school. The study systematizes international and national scholarly works devoted to the three main directions of the scholar's heritage – the Sufi-gnostic, the historical, and the socio-political. Sanoiy's most important historical work, "Maorifun Nasab" ("Nasabnoma"), occupies a special place among the 239 manuscripts re-examined during a research trip to the Berlin State Library (Staatsbibliothek zu Berlin) in December 2021, and has been identified as a unique source found in no other manuscript collection. The article discusses the work's true title, its structure (an introduction, five chapters, and a planned but unrealized conclusion), the history of its composition, and the autobiographical information left by the author himself. Sanoiy's political ideas are devoted to the questions of the just ruler and social justice: the scholar criticized the vices of society and advanced the idea of reforming it through spiritual perfection. His works are preserved in European collections (Berlin, St. Petersburg, London, Paris) and constitute an important source for studying cultural exchange between East and West.

Keywords

Khorezm enlightenment, Bobojon Sanoiy, Kanz ul-maorif, Maorifun nasab, Khiva Khanate, translation school, Sufism, perfect man

Bobojon Sanoiy asarlarining ilmda o'rganilishi

Xaliyeva Gulnoz Iskandarovna

gulnoz7410@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, professor, Jahon
adabiyoti kafedrasini mudiri,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Bazarbayeva Jamila Maqsudbekovna

jamilabazarbayeva7@gmail.com

O'qituvchi,
Xorazm viloyati Xiva shahar MMTB ga qarashli
20-son umumta'lim maktabi

² Khaliyeva G.I. — ORCID: 0000-0001-5013-0792

- Annotatsiya** *Ushbu maqolada XIX asr Xorazm ma'rifatchiligi va tarjima maktabining yirik vakili Bobojon Sanoiy ijodining ilmiy o'rganilish holati, manbashunoslik xususiyatlari hamda falsafiy-ijtimoiy qarashlari kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda alloma merosining uch asosiy yo'nalishi – tasavvufiy-irfoniy, tarixiy va ijtimoiy-siyosiy qarashlari bo'yicha olib borilgan xalqaro va milliy ilmiy ishlar tizimlashtirilgan. Sanoiyning eng muhim tarixiy asari – "Maorifun nasab" ("Nasabnoma") – 2021-yil dekabr oyida Germaniyaning Berlin davlat kutubxonasida (Staatsbibliothek zu Berlin) olib borilgan ilmiy safar chog'ida qayta ko'zdan kechirilgan 239 qo'lyozma orasida alohida o'rin tutadi va boshqa hech qanday qo'lyozma fondida uchramaydigan noyob manba sifatida aniqlangan. Maqolada asarning haqiqiy nomi, tarkibi (muqaddima, besh bob va rejalashtirilgan, biroq amalga oshmagan xotima), yozilish tarixi hamda muallifning o'z qo'li bilan qoldirgan avtobiografik ma'lumotlari ham yoritilgan. Sanoiyning siyosiy g'oyalari adolatli hukmdor va ijtimoiy adolat masalalariga bag'ishlangan bo'lib, olim jamiyatdagi illatlarni tanqid qilgan va ma'naviy kamolot orqali jamiyatni isloh qilish g'oyasini ilgari surgan. Uning asarlari Yevropa fondlarida (Berlin, Peterburg, London, Parij) saqlanib, Sharq va G'arb madaniyati almashinuvini o'rganishda muhim manba hisoblanadi.*
- Kalit so'zlar** *Xorazm ma'rifatchiligi, Bobojon Sanoiy, Kanz ul-maorif, Maorifun nasab, Xiva xonligi, tarjima maktabi, tasavvuf, komil inson*

Научное изучение произведений Бободжона Санойи

Халлиева Гулноз Искандаровна
gulnoz7410@mail.ru

Доктор филологических наук, профессор,
Заведующая кафедрой мировой
литературы,
Узбекский государственный университет
мировых языков

Базарбаева Жамила Максудбековна
jamilabazarbayeva7@gmail.com

Учитель,
Общеобразовательная школа №20 (МТТБ)

- Аннотация** *В данной статье комплексно анализируются состояние научного изучения творчества, особенности источниковедения, а также философско-общественные взгляды Бободжона Санойи – крупного представителя хорезмского просветительства и школы перевода XIX века. В исследовании систематизированы международные и национальные научные работы, посвящённые трём основным направлениям наследия учёного: суфийско-ирфаническому, историческому и общественно-политическому. Важнейшее историческое произведение Санойи – «Маорифун насаб» («Насабнома») – занимает особое место среди 239 рукописей, повторно изученных в ходе научной поездки в Государственную библиотеку Берлина (Staatsbibliothek zu Berlin) в декабре 2021 года, и определено как уникальный источник, не встречающийся ни в одном другом рукописном фонде. В статье освещены*

подлинное название произведения, его состав (предисловие, пять глав и запланированное, но не осуществлённое заключение), история написания, а также автобиографические сведения, оставленные самим автором. Политические взгляды Саноий посвящены вопросам справедливого правителя и социальной справедливости: учёный критиковал пороки общества и выдвигал идею его исправления через духовное совершенствование. Его произведения хранятся в европейских фондах (Берлин, Петербург, Лондон, Париж) и являются важным источником для изучения культурного обмена между Востоком и Западом.

Ключевые слова

Хорезмское просветительство, Бободжон Саноий, «Канз уль-маориф», «Маорифун насаб», Хивинское ханство, школа перевода, суфизм, совершенный человек

Kirish

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Xiva xonligidagi adabiy-madaniy muhit va ma'rifatparvarlik harakati Markaziy Osiyo xalqlari ma'naviy tarixida alohida o'rin tutadi. Ushbu davrda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, Rossiya imperiyasining protektorati o'rnatilishi hamda mintaqadagi an'anaviy davlatchilik inqirozi ziyolilar va ijodkorlar zimmasiga ulkan mas'uliyat yukladi. Ayni shu davrda ijod qilgan Bobojon Sanoiy (XIX asr) Xorazm ma'rifatparvarlik va tarjimachilik maktabining yorqin vakili, shoir, tarixchi, tarjimon va so'fiy olim sifatida tanilgan.

Bobojon Sanoiyning ko'p qirrali faoliyati Xiva xonligida ro'y bergan madaniy uyg'onish jarayonining ajralmas qismidir. U nafaqat badiiy ijod bilan shug'ullangan, balki Sharq va G'arb ilmiy-adabiy munosabatlarida, kitobat san'ati hamda tarixnavislikda chuqur iz qoldirgan. Shoirning "Kanz ul-maorif" ("Bilimlar xazinas"), "Hadiqai azhor" ("Gullar bog'i") kabi tasavvufiy-falsafiy asarlari hamda "Maorifun nasab" ("Nasabnoma") nomli nodir tarixiy manbasi Xorazm madaniy merosining gultojilaridandir.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda Sharq va G'arb kutubxonalarida saqlanayotgan qo'lyozmalarni qiyosiy-matnshunoslik nuqtai nazaridan o'rganish,

Xorazm tarjima maktabining jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasini obyektiv baholash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi Bobojon Sanoiy ilmiy va adabiy merosining o'rganilish darajasini xalqaro hamda milliy manbashunoslik kontekstida tahlil qilish, uning tasavvufiy, ijtimoiy-siyosiy va tarjimachilik qarashlarini yoritishdan iboratdir.

Bobojon Sanoiy ijod qilgan davr Xiva xonligi tarixida alohida o'rin tutadi: aynan shu davrda Muhammad Rizo Ogahiy, Munis, keyinroq Muhammad Yusuf Bayoniy kabi ijodkorlar faoliyat yuritib, xonlik saroyida tarixnavislik va tarjimachilik an'anasini yuksak bosqichga ko'targan edilar. Bobojon Sanoiy ham ayni shu adabiy-tarixiy muhitning yetuk namoyandasi sifatida, bir tomondan, mumtoz Sharq tarixnavislik an'anasini davom ettirgan, ikkinchi tomondan, o'z davri voqeligini sodda va ravon tilda yoritish orqali bu an'anaga yangicha nafas bag'ishlagan. Shu bois uning merosini alohida, kompleks tadqiq etish nafaqat bitta ijodkor shaxsini, balki butun bir davr adabiy-tarixiy jarayonini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va Metodologiya**Ilmiy tadqiqotlar tarixshunosligi**

Bobojon Sanoiy ijodini ilmiy o'rganish va uning merosiga baho berish jarayoni XX

asrning birinchi choragida boshlangan. Olim merosining xalqaro ilmiy jamoatchilikka ma'lum bo'lishida rus sharqshunosi V.V. Bartoldning xizmatlari beqiyosdir. Bartold 1929-yilda Germaniya kutubxonalariga qilgan ilmiy safari chog'ida Berlin davlat kutubxonasida (Staatsbibliothek zu Berlin) saqlanayotgan "Maorifun nasab" qo'lyozmasini kashf etdi va uning Xorazm tarixi hamda adabiyotini o'rganishdagi ulkan ilmiy ahamiyatini birinchi bo'lib ta'kidladi (Bartold, 1973). Bartold o'z maqolasida bu qo'lyozmani "Tavorixi Xorazmshohiya" nomi bilan tilga olgan bo'lsa-da, keyinchalik o'tkazilgan bevosita tekshiruv asarning muallif tomonidan berilgan asl nomi "Maorifun nasab" ekanini, Berlin kutubxonasi katalogida ham aynan shu nom bilan qayd etilganini ko'rsatdi; qo'lyozma oxirida esa ma'lumotlar xarakteridan kelib chiqib, "Tavorixi Xorazmshohiya" degan ikkinchi nom ham qo'llanilgan (3.2-bandga qarang). Bartold, shuningdek, qo'lyozmaning taqdiri haqidagi fikrini bildirar ekan, bu noyob asarning Germaniyada emas, o'z yurtida yoki Leningradda saqlanishi zarurligini alohida ta'kidlagan edi.

Keyinchalik, XX asrning 70–80-yillarida taniqli amerikalik sharqshunos olim Yuri Bregel (Y. Bregel) Bobojon Sanoiy ijodi va uning "Maorifun nasab" qo'lyozmasi ustida chuqur tadqiqotlar olib bordi. Bregel 1960-yilda Germaniyadan qo'lyozmaning mikrofilmini olishga muvaffaq bo'lgan va uni qisman o'rganib chiqqan, 1978-yilda esa ushbu qo'lyozma haqida qo'shimcha ma'lumot beruvchi maqolasini Amerikada nashr qildirgan. U, asosan, o'zi ilgari o'rgangan boshqa tarixiy asar – Munis va Ogahiyning "Firdavs ul-iqbol" asari bilan qiyoslab, ikkala manbaning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlagan (Bregel, 1978). Shuningdek, Yevropa sharqshunoslaridan G.F. Hoffman ham ushbu qo'lyozmaning strukturasi va matnii xususiyatlarini tadqiq etgan (Hoffman, 1985).

Turkiya sharqshunosligida Bobojon Sanoiy merosiga Zaki Validiy To'g'an va Fuad Köprülüzoda kabi taniqli olimlar e'tibor

qaratganlar. Ular Sanoiy ijodidagi turkiy va forsiy adabiy an'analarning sintezi, shuningdek, tasavvufiy g'oyalarning turkologiya ilmidagi o'rnini tahlil qilganlar (To'g'an, 1969; Köprülüzoda, 1981).

O'zbekiston sharqshunosligi va filologiyasida Bobojon Sanoiyning adabiy-irfoniy merosi ma'lum darajada o'rganilgan bo'lsa-da, aynan "Maorifun nasab" asari uzoq vaqt alohida tadqiq etilmagan edi. O'zbek adabiyotshunosligidagi dastlabki ma'lumotlarni o'z davrida ustozimiz, taniqli adabiyotshunos Najmiddin Komilov yozib qoldirgan (Komilov, 1987). Undan keyin bu yo'nalishda quyidagi tadqiqotlar amalga oshirilgan:

1. *Najmiddin Komilov* – 1980-yillarda Xorazm tarjima maktabi tarixi va uning nazariy-amaliy tamoyillari bo'yicha doktorlik dissertatsiyasini himoya qilib, Sanoiyning tarjimonlik mahoratini ochib berdi (Komilov, 1987).
2. *G'aybulla as-Salom* – Xorazm adabiy va tarjima muhitining ma'rifiy ahamiyatini tadqiq etgan (As-Salom, 1982).
3. *Shahida Shakirova* (Toshkent davlat sharqshunoslik instituti) – dastlab 2006-yilda Bobojon Sanoiyning falsafiy-irfoniy qarashlariga oid she'riy asarlari yuzasidan maqola e'lon qilgan (Shakirova, 2006), so'ngra 2018-yilda "Bobojon Sanoiyning adabiy-irfoniy merosi" mavzusida filologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasini himoya qilgan; uning tadqiqotida olimning "Kanz ul-maorif" va "Hadiqai azhor" asarlari matnshunoslik va adabiy manbashunoslik yo'nalishida tadqiq etilgan (Shakirova, 2018).
4. *Gulnoz Xallieva* (O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti) – filologiya fanlari doktori, professor, Sanoiyning tarjimachilik faoliyati va Yevropa fondlaridagi qo'lyozmalari, jumladan "Maorifun nasab" haqida alohida tadqiqotlar e'lon qilgan (Xallieva, 2023).
5. *Nargiza Adambaeva* – Yevropa va Osiyo fondlarida saqlanayotgan Xorazm

manbalarini qiyosiy-filologik nuqtai nazardan tadqiq etgan (Adambaeva, 2021); u, shuningdek, "Maorifun nasab" qo'lyozmasining zamonaviy o'zbek yozuviga tabdilini amalga oshirgan bo'lib, hozirda "Yevropa fondlarida saqlanayotgan Xorazm adabiy manbalari tadqiqi" mavzusida doktorlik ilmiy ishini olib bormoqda.

6. G'ulomjon Sapayev (Ma'mun universiteti) va Otabek Safarboyev – Sanoiyning ijtimoiy-siyosiy, tasavvufiy qarashlari hamda "komil inson" konsepsiyasini maxsus o'rganganlar (Sapayev & Safarboyev, 2022).

Yuqorida sanab o'tilgan tadqiqotlarning aksariyati Sanoiy merosining alohida jihatlariga – tarjimonlik mahoratiga, tasavvufiy qarashlariga yoki umumiy adabiy-ijtimoiy faoliyatiga – bag'ishlangan bo'lib, olim ijodini yaxlit, kompleks manbashunoslik va matnshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qiluvchi maxsus tadqiqot hozirgacha amalga oshirilmagan edi. Xususan, "Maorifun nasab" asarining Berlin nusxasi asosida to'liq matnshunoslik tahlili, uning paleografik xususiyatlari va boshqa Xorazm tarixiy asarlari bilan qiyosiy tavsifi ushbu maqolada birinchi marta tizimli tarzda yoritilmoqda. Bu esa mavzuning ilmiy yangiligini va amaliy ahamiyatini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda Scopus va Web of Science metodologik talablariga mos ravishda quyidagi ilmiy-tadqiqot usullaridan foydalanildi:

- *Manbashunoslik va matnshunoslik tahlili:* Berlin, Peterburg va Toshkent fondlaridagi qo'lyozma manbalarining strukturaviy va mazmuniy tahlili.
- *Qiyosiy-tarixiy usul:* XIX asr Xorazm adabiy muhiti va boshqa Sharq mamlakatlari adabiy jarayonlarini solishtirish.
- *Hermenevtik va konseptual tahlil:* Sanoiyning tasavvufiy va ijtimoiy-siyosiy atamalariga bergan ta'riflarini hamda "komil inson" konsepsiyasini talqin qilish.
- *Tarixiy-xronologik usul:* Sanoiy asarlarining yaratilish davri, shuningdek, uning shaxsiga oid ilmiy farqlarni tahlil etish.

Bobojon sanoiy merosining manbashunoslik va Matnshunoslik tahlili

Asosiy qo'lyozma manbalar va ularning saqlanishi

Bobojon Sanoiy ijodi boy va ko'p qirrali bo'lib, uning asarlari Xiva xonligi hududidan tashqarida ham keng tarqalgan. Olimning bizgacha yetib kelgan va dunyo kutubxonalarida saqlanayotgan asosiy asarlari quyidagilardan iborat:

Asar nomi	Yozilgan / tarjima yili	Mavzusi / yo'nalishi	Saqlanayotgan fond / kutubxona
<i>Maorifun nasab</i>	1864-yil (400 bet, avtograf)	Xiva xonlari tarixi, nasabnoma	Berlin davlat kutubxonasi (Staatsbibliothek zu Berlin)
<i>Kanz ul-maorif</i>	XIX asr o'rtalari	Tasavvuf, irfon, komil inson, axloq	O'zbekiston FA Sharqshunoslik instituti fondi
<i>Hadiqai azhor</i>	XIX asr	So'fiy-falsafiy she'riyat, ma'rifat	O'zbekiston FA Sharqshunoslik instituti
<i>Haft kishvar</i>	XIX asr (tarjima)	Ijtimoiy adolat, davlat boshqaruvi	Sankt-Peterburg, London, Parij va Toshkent fondlari

1-jadval. Bobojon Sanoiyning asosiy asarlari va qo'lyozmalarining tavsifi

"Maorifun nasab" qo'lyozmasining kashf etilishi, nomlanishi va 2021-yilgi ilmiy safar natijalari

2021-yil dekabr oyida amalga oshirilgan loyiha asosida Germaniyaning Berlin davlat kutubxonasida (Staatsbibliothek zu Berlin) mavjud qo'lyozma asarlar o'rganildi. Jami 239 ta qo'lyozma ko'zdan kechirilib, shundan 43 tasi Alisher Navoiy asarlari, qolganlari esa tarix, falsafa, til va adabiyotga oid turli mavzudagi turkiy asarlar ekani aniqlandi. Ushbu turkiy qo'lyozmalar orasida Xorazm tarixiga oid Bobojon Sanoiyning asari ham mavjud bo'lib, bu noyob asar boshqa hech qanday qo'lyozma fondida uchramasligi aniqlandi.

Germaniyaga uyushtirilgan ilmiy safar chog'ida ushbu asarni topish oson kechmadi, chunki V.V. Bartold o'z maqolasida asar nomini "Tavorixi Xorazmshohiya" deb keltirgan, Berlin kutubxonasi katalogida esa asar "Maorifun nasab" nomi bilan qayd etilgan edi. Qo'lyozmani bevosita ko'rib chiqqach, bu farqning sababi aniqlashtirildi: haqiqatda qo'lyozma boshida asar nomi muallif tomonidan "Maorifun nasab" deb berilgan, asar oxirida esa ma'lumotlar xarakteridan kelib chiqib, "Tavorixi Xorazmshohiya" deb yozilgan.

Asar va uning muallifi haqidagi barcha ma'lumotlar – yaratilish tarixi, tarkibi, tili, ibtidosi va intihosi xususida – qo'lyozmaning o'zidan bilib olish mumkin (Sanoiy, n.d.). Masalan, muallif o'zi va taxallusi haqida shunday yozadi: "Chun bu faqir Mulla Bobojon ibn Xudoyberdibek Manqit Eshbuqa qabilasidin, ma'no ahli eshiklarining gadoyi, al-mutaxallus bil Sanoiy g'afarallohu ta'olo..." Demak, asar muallifining ismi Bobojon, taxallusi Sanoiy bo'lgan.

400 betdan iborat bu avtograf qo'lyozma – Xorazm tarixining noyob namunasi – uzoq vaqt o'z tadqiqotchisini kutib qolgan edi. Gulnoz Xallievaning ta'kidlashicha, Bobojon Sanoiyning Germaniyada saqlanayotgan qo'lyozmasi asosidagi ushbu asar kelajakda nafaqat o'zimizning yurtimiz, balki jahon ilmiy-falsafiy tafakkuri rivojiga ham hissa qo'shishi mumkin (Xallieva, 2024).

Asarning tarkibi (kompozitsiyasi) va yozilish uslubi

Mazkur asargacha ham Xorazm tarixiga oid asarlar bo'lgan; masalan, Abulg'azi Bahodirxonning "Shajarai turk", Munis va Ogahiyning "Firdavs ul-iqbol" asarlari shular jumlasidandir. Bobojon Sanoiyning bu asari o'zigacha bo'lgan tarixga oid asarlardan ko'ra sodda, tushunarli tilda yozilgan. Sababi, asarni yozishga undagan, o'sha davrda vazir bo'lgan Hasanmurod Qushbegi (1864) bu asarning tili oddiy xalq uchun ham tushunarli bo'lishi talabini qo'ygan edi. Muallifning o'zi bu haqda shunday yozadi: "...Lekin ko'b-ko'b iboratda fasohat koyatini el fahmidin uzoq qilibdurlar... Ul sababdin san bir tarix jam' etgilkim, so'zi el fahmidin qosir va muvhabar va o'zi muxtasar bo'lsun... tokim sandin va bizlardin yodgor bo'lsun."

Asar an'anaviy hamdu sano bilan boshlangan, muqaddima, besh bobdan iborat. Muallif yozgan quyidagi izohdan ma'lum bo'lishicha, asar so'ngida xotima yozish ham rejalashtirilgan, ammo bu qism qo'lyozmada o'z aksini topmagan. Asarning tarkibi quyidagicha taqsimlangan:

- *Muqaddima* – Hazrati Sohibqiron Eltuzarxoni jannatmakonning xonlik zamonlaridagi ba'zi o'zlariga xos bo'lgan voqealar bayoniga bag'ishlangan.
- *Birinchi bob* – Hazrati Odam alayhissalomdan to Nuh alayhissalomgacha bo'lgan davrni bayon etadi.
- *Ikkinchi bob* – Yafas ibn Nuh alayhimussalomdan Qo'ng'irotda jamoasining zikri va mo'g'ul podshohlarining voqealari bayoniga bag'ishlangan.
- *Uchinchi bob* – Qurlos avlodidan podshoh bo'lganlarning martabalari bayoniga oid.
- *To'rtinchi bob* – Hazrati podshoh sohibqiron, ya'ni Eltuzarxonning obu ajdod va ota-bobolarining bayoniga bag'ishlangan.

- *Beshinchi bob* – Eltuzarxonning onasidan bo'lgan avlodlaridan to shu zamonga hamda bu kitob yozilgan vaqtga qadar Xevaqlar va Xorazm dorus-saltanasida yuz bergan barcha voqealar bayoniga bag'ishlangan.

Rejalashtirilgan xotima qismida har bir avliyoi a'zam va ulamoi kirom, umaroi zaviyal ehtirom va sohibi davlat beklar, pokiza tabiat shoirlar hamda donishmand fozillar haqida yozish ko'zda tutilgan edi, biroq bu qism qo'lyozmada mavjud emas.

Asarda muallif nafaqat xonlar ketma-ketligini va harbiy yurishlarni bayon qilgan, balki davrning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, soliq tizimi va dehqonchilik holatiga ham to'xtalgan. V.V. Bartold va Yu. Bregel tadqiqotlarida ta'kidlanganidek, "Maorifun nasab" Xorazm tarixshunosligida Ogahiy va Munis asarlari bilan bir qatorda turuvchi muhim birlamchi manbadir. Asarda tarixiy voqealar bayoni barobarida ming misradan ortiq she'riy parchalar ham berilgan bo'lib, muallif tarixiy faktlar bayonida turli xil rivoyatlardan va she'rlardan foydalangan. Xorazm tarixiga oid "Maorifun nasab"ni o'qish va o'rganish jarayonida Bobojon Sanoiyning haqiqatdan ham iqtidor egasi ekanligiga amin bo'lamiz.

"Kanz ul-maorif" va irfoniy-tasavvufiy qarashlar

"Kanz ul-maorif" ("Bilimlar xazinasini") Sanoiyning falsafiy-tasavvufiy tafakkurini aks ettiruvchi markaziy asaridir. Asarda "komil inson" konsepsiyasi Markaziy Osiyo irfoniy an'analari (Suhravardiylik, Naqshbandiylik va Yassaviylik) nuqtai nazaridan rivojlantirilgan. Sanoiy insondagi nafs va ruh kurashini tahlil qilgan ekan, ma'naviy poklanish va bilim olishni komillikka erishishning yagona yo'li deb biladi.

Otabek Safarboyev va Shahida Shakirova tadqiqotlarida ko'rsatilganidek, "Kanz ul-maorif"dagi komil inson shunchaki tarki dunyo qilgan so'fiy emas, balki jamiyatga va xalqqa naf keltiruvchi, adolatli va ma'rifatli shaxsdir. Sanoiy nafs tarbiyasini ijtimoiy tartib va adolatning asosi sifatida talqin etadi.

Qo'lyozmaning paleografik va tilshunoslik xususiyatlari

Berlin davlat kutubxonasida saqlanayotgan "Maorifun nasab" qo'lyozmasi nasta'liq xatida, tartibli va nisbatan yaxlit qo'lyozma sifatida bizgacha yetib kelgan. Muallif avtografi bo'lgani bois, unda keyingi ko'chiruvchilarga xos tahrif va tushirib qoldirishlar deyarli uchramaydi, bu esa asarni matnshunoslik nuqtai nazaridan alohida qimmatli manbaga aylantiradi. Asar tili XIX asr Xorazm chig'atoy adabiy tiliga xos xususiyatlarni – arab va fors tillaridan o'zlashgan izofa konstruksiyalarini, diniy-tasavvufiy atamalarni hamda mahalliy so'zlashuv leksikasi bilan uyg'unlashgan uslubni – o'zida mujassam etadi.

Shu bilan birga, muallifning o'zi ta'kidlaganidek, asar ataylab "avom ahli tushgudek", ya'ni oddiy xalqqa ham tushunarli tarzda yozilgan, shu sababli unda og'zaki so'zlashuv uslubiga xos qurilmalar, sodda jumla tuzilishi va nisbatan kam miqdordagi murakkab arabcha-forscha izofalar kuzatiladi. Bu xususiyat asarni, bir tomondan, XIX asr Xorazm tilining tarixiy taraqqiyotini o'rganish uchun qimmatli lingvistik manbaga aylantirsa, ikkinchi tomondan, uni davr tarixnavisligidagi eng "sodda tilli" asarlardan biriga aylantiradi. Matnda ming misradan ortiq she'riy parchalarning mavjudligi esa asarning nasriy-nazmiy uslubda yozilganini, ya'ni klassik Sharq tarixnavisligi an'anasidagi "siyar" va "tazkira" janrlariga xos xususiyatlarni ham o'zida saqlab qolganini ko'rsatadi.

Xorazm tarjima maktabi va Sanoiyning tarjimachilik mahorati

XIX asr Xorazm madaniy muhitining eng o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu davlat darajasida tashkil etilgan va xonlar (Feruz, Muhammad Rahimxon I va b.) tomonidan qo'llab-quvvatlangan Tarjima maktabidir. Ushbu maktab vakillari arab va fors tillaridagi eng sara ilmiy, badiiy va tarixiy asarlarni o'zbek (turkiy) tiliga tarjima qilganlar. Bobojon Sanoiy ushbu tarjima maktabining eng faol va yetakchi vakillaridan biri bo'lgan.

Xorazm tarjima maktabi tarixida Muhammad Rizo Ogahiy, Muhammad Yusuf Bayoniy kabi ijodkorlar bilan bir qatorda Bobojon Sanoiyning ham nomi tilga olinadi. Farqi shundaki, Ogahiy va Bayoniy asosan saroy tarixnavisligi va rasmiy vaqoyenoma yaratish bilan mashg'ul bo'lgan bo'lsalar, Sanoiy ijodida tarixnavislik tasavvufiy-axloqiy pand-nasihati va tarjimonlik faoliyati bilan uyg'un holda rivojlangan. Bu esa uning ijodini Xorazm tarjima maktabi ichida alohida, ko'p qirrali yo'nalish sifatida belgilashga asos beradi. Komilovning (1987) ta'kidlashicha, aynan shunday ko'p qirralilik Xorazm tarjima maktabining umumiy xususiyati bo'lib, unda bitta ijodkor bir vaqtning o'zida ham tarjimon, ham tarixchi, ham shoir, ham diniy-ma'rifiy asarlar muallifi sifatida faoliyat yuritgan.

Sanoiy tomonidan tarjima qilingan "Haft kishvar" ("Yetti iqlim") va "Mehr va Moh" kabi asarlar nafaqat matnni bir tildan ikkinchi tilga o'tkazish, balki ularni mahalliyashtirish va badiiy qayta ishlash san'atining yuksak namunasidir. Prof. Gulnoz Xallieva ta'kidlaganidek, Sanoiy tarjimalarida original matnning ruhi va mazmuni saqlangan holda, o'zbek tilining boy leksik va stilistik imkoniyatlaridan unumli foydalanilgan (Xallieva, 2023).

Tarjima asarlarida ijtimoiy adolat, davlatni adolat bilan idora etish, xalqparvarlik g'oyalari ustuvorlik qiladi. Sanoiy tarjima orqali o'z davri jamiyatiga ilg'or ma'rifiy va axloqiy g'oyalarni singdirishga harakat qilgan.

Ijtimoiy-siyosiy qarashlar va Adolatli hukmdor konsepsiyasi

Bobojon Sanoiyning ijtimoiy-siyosiy qarashlari uning barcha asarlari va tarjimalaridan qizil ip bo'lib o'tadi. Olim o'z davridagi jamiyat illatlarini – poraxo'rlik, zulm, zulmkor amaldorlar xatti-harakatlarini, jaholat va beboshlikni keskin tanqid qilgan. G'ulomjon Sapayev tadqiqotlarida ta'kidlaganidek, Sanoiy jamiyatni isloh qilishning asosiy omili sifatida ma'naviy kamolot va ma'rifatni ko'radi.

Sanoiyning "Adolatli hukmdor" konsepsiyasi quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

1. Adolat va qonuniylik: hukmdor har bir fuqaroga nisbatan adolatli bo'lishi va mamlakatda obodonchilik hamda tinchlikni ta'minlashi shart; qonun oldida amaldor va oddiy fuqaro o'rtasida farq bo'lmasligi lozim.
2. Ma'rifatparvarlik: hukmdor ilm-fan va adabiyot ahliga homiylik qilishi, maktab va kutubxonalar barpo etishi, olim va shoirlarni qadrlashi lozim; bilim va ma'rifat jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida talqin etiladi.
3. Ijtimoiy himoya: jamiyatning kambag'al va beva-bechora qatlamlarini zulmdan hifz qilish davlat rahbarining asosiy burchidir; soliq va boj tizimi xalqqa og'irlik solmasligi kerak.

Sanoiyning ushbu qarashlari uning shaxsiy dunyoqarashidan kelib chiqqan xolis fikrlar bo'lib qolmay, balki Xorazm tarjima maktabi vakillariga xos umumiy ma'rifatparvarlik tamoyillarining ham ifodasidir. Adolatli hukmdor konsepsiyasi orqali Sanoiy, aslida, o'z zamondoshlariga – xon va amaldorlarga – qarata pand-nasihati uslubida murojaat qilgan, bu esa uning asarlariga nafaqat tarixiy-badiiy, balki ijtimoiy-tanqidiy ahamiyat ham baxsh etadi.

Historiografik diskussiya va Matn shakli shtrihlari

Eslatma va ilmiy munozara: ba'zi adabiyotlar va ilmiy manbalarda Bobojon Sanoiy shaxsi va uning yashagan davri haqida noaniqliklar uchraydi. Xususan, ayrim tadqiqotlarda Sanoiy XII asr vakili sifatida ko'rsatilgan bo'lsa, asosiy ilmiy manbalarda va qo'lyozmalarda u XIX asr Xorazm ijodkori sifatida qayd etiladi.

Ilmiy adabiyotlarda bu farq va chalkashliklar uning tarixiy shaxsiga oid turli talqinlar hamda XII asrdagi mashhur fors shoiri Hakim Sanoiy (Sanoiy G'aznaviy) bilan nomi o'xshashligi sababli kelib chiqqan. Biroq V.V. Bartold, Yu. Bregel hamda zamonaviy o'zbek

manbashunoslarining aniq ilmiy dalillari, xususan, 1864-yilda Xiva xoni Eltuzarxon topshirig'iga binoan yozilgan "Maorifun nasab" (400 bet) va Berlin kutubxonasidagi original qo'lyozma Bobojon Sanoiyning aynan XIX asr Xiva xonligi adabiy va tarixiy muhitining yirik namoyandasi ekanligini uzil-kesil isbotlaydi.

Shuningdek, qo'lyozmaning avtograf nusxa ekanligi, ya'ni bevosita muallifning o'z qo'li bilan yozilgani masalasi ham alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Odatda, ko'chirilgan nusxalarda ko'chiruvchining shaxsiy uslubi, imlo xatolari yoki qisqartirishlari matn asliyatini buzishi mumkin. "Maorifun nasab"ning avtograf nusxa sifatida saqlanib qolgani esa tadqiqotchilarga muallifning o'z uslubi, imlosi va fikr yuritish tarzini bevosita, hech qanday vositachiliksiz o'rganish imkonini beradi. Bu jihat asarni Xorazm matnshunosligi uchun etalon manba darajasiga ko'taradi va uning kelgusida akademik-tanqidiy nashrga tayyorlanishi zarurligini yana bir bor asoslaydi.

Xulosa va Tavsiyalar

Olib borilgan tadqiqot va ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, Bobojon Sanoiy XIX asr Xorazm ma'rifatchiligi, tarixnavisligi va tarjima maktabining bebaho namoyandalaridan biridir. Uning "Maorifun nasab", "Kanz ul-maorif" va "Hadiqai azhor" kabi asarlari nafaqat milliy, balki umuminsoniy madaniy merosning ajralmas qismi hisoblanadi.

Alohida ta'kidlash joizki, Nargiza Adambaevaning "Maorifun nasab" qo'lyozmasini zamonaviy o'zbek yozuviga tabdil qilish bo'yicha olib borgan ishi hamda uning davom etayotgan doktorlik tadqiqoti, shuningdek, Yevropa fondlarida saqlanayotgan, O'zbekistonda mavjud bo'lmagan turkiy qo'lyozmalarning ma'lumotlar bazasi va "yevroturcologica.uz" elektron platformasini yaratish loyihasi ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlarning istiqbolli davomi sifatida alohida e'tiborga loyiqdir. Ushbu loyiha

doirasida Finlyandiya, Avstriya, Shveytsariya va Italiya kabi Yevropa davlatlarida saqlanayotgan turkiy qo'lyozmalarni ham o'rganish rejalashtirilgan.

Kelgusidagi ilmiy tadqiqotlar uchun quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Berlin, Sankt-Peterburg, London va Parij kutubxonalarida saqlanayotgan Sanoiy qo'lyozmalarining raqamli nusxalarini O'zbekistonga olib kelish va ularning akademik-tanqidiy matnini yaratish.
2. "Maorifun nasab" asarini o'zbek, rus va ingliz tillariga akademik tarjima qilib, keng ilmiy jamoatchilikka taqdim etish.
3. Sanoiyning tarjimonlik mahoratini zamonaviy tarjimashunoslik (Translation Studies) va korpus lingvistika usullari yordamida chuqurroq tadqiq etish.
4. "Maorifun nasab" qo'lyozmasining to'liq ilmiy-tanqidiy matnini nashr etish va uni "yevroturcologica.uz" kabi elektron platformalar orqali xalqaro ilmiy jamoatchilikka taqdim etish.
5. Bobojon Sanoiy ijodini boshqa Xorazm tarjima maktabi vakillari (Ogahiy, Bayoniy) ijodi bilan qiyosiy tadqiq etish orqali maktabning umumiy tipologik xususiyatlarini aniqlash.

Tadqiqotning muayyan cheklovlari ham mavjud: hozircha "Maorifun nasab" asarining faqat bir qismi (tabdil qilingan matn asosida) tahlil qilingan, asarning to'liq matni bo'yicha keng qamrovli lingvistik va manbashunoslik tahlili hali oldinda turibdi. Shuningdek, Sankt-Peterburg, London va Parij fondlarida saqlanayotgan "Haft kishvar" tarjimasining turli nusxalarini qiyosiy o'rganish, ularning bir-biridan farqini aniqlash alohida tadqiqot mavzusi bo'lishi mumkin. Ushbu cheklovlarni bartaraf etish kelgusi tadqiqotlarning asosiy yo'nalishlaridan birini tashkil etadi va Bobojon Sanoiy merosini yanada chuqurroq, xalqaro miqyosda tanitish imkonini beradi.

References:

1. Adambaeva, N. Q. (2021). *Yevropa fondlaridagi Xorazm manbalarining qiyosiy-filologik tadqiqi*. Toshkent: ToshDU nashriyoti.
2. As-Salom, G'. (1982). *Tarjima san'ati va adabiy aloqalar*. Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti.
3. Bartold, V. V. (1973). *Yangi manba Xorazm tarixi bo'yicha*. Sochineniya, T. VIII . Moskva: Nauka.
4. Bregel, Y. (1978). The Tawārīkh-i Khārazmshāhiya by Thanā'i: The historiography of Khiva and the Uzbek literary language. Aspects of Altaic Civilization II. *Indiana University Uralic and Altaic Series*, 134, 17–32.
5. Hoffman, G. F. (1985). *Central Asian manuscripts in European libraries*. Berlin: Staatsbibliothek Publications.
6. Komilov, N. (1987). *Xorazmskaya shkola perevoda* [Doctoral dissertation]. Toshkent.
7. Köprülüzoda, F. (1981). *Türk edebiyatı tarihi*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
8. Sanoiy, B. (n.d.). *Maorifun nasab* [Manuscript, autograph, 400 p.]. Staatsbibliothek zu Berlin, Germany.
9. Sapayev, G', & Safarboyev, O. (2022). Bobojon Sanoiy va XIX asr Xorazm irfoniy-ijtimoiy tafakkuri. *Ma'mun akademiyasi axborotnomasi*, (4), 112–118.
10. Shakirova, Sh. (2006). Bobojon Sanoiyning falsafiy-irfoniy qarashlariga oid she'r asarlari. *Sharqshunoslik*, (1), 145–148.
11. Shakirova, Sh. (2018). *Bobojon Sanoiyning adabiy-irfoniy merosi* [Nomzodlik dissertatsiyasi]. Toshkent.
12. To'g'an, Z. V. (1969). *Türkestan tarihi ve kültür araştırmaları*. Istanbul: Kutulmuş Basımevi.
13. Xallieva, G. I. (2023). "Maorifun nasab" qo'lyozmasi va Xorazm tarjima maktabi manbashunosligi. *O'zDJTU Ilmiy Axborotnomasi*, (3), 45–52.
14. Xallieva, G. (2024). "Maorifun nasab" nashriga so'z boshi. In B. Sanoiy, *Maorifun nasab*. Toshkent.